

Antalet brott i domen – en materiell och/eller processuell fråga?

LARS EDSTEDT*

Under senare år har frågor om antalsräkning av brott uppmärksammats allt mer i rättstillämpning och litteratur. Hur många brott som är begångna är en materiell fråga, men liksom andra materiella frågor har den också en processuell sida. I denna artikel diskuteras frågan om antalet brott i domen utifrån ett materiellt och ett processuellt perspektiv. Det konstateras att numera anges antalet brott i fällande domar men att detta inte synes vara resultatet av vare sig materiella eller processuella överväganden. Att så sker beror i stället på en förändring i tingsrätternas målhanteringssystem. Det argumenteras för att frågan om antalet begångna brott borde hanteras med större medvetenhet om dess materiella och processuella dimensioner.

1. Inledning

Det traditionella tankemönstret för rättstillämpningsprocessen på straffrättens område utgår från den situationen att en (klart definierad) gärning subsumeras ett (klart definierat) straffbud.¹ Något mer än en förenklad teoretisk struktur kan en sådan modell dock inte erbjuda. I verkligheten är, som bekant, fallen (inte minst p.g.a. bevissvårigheter) ofta oklara och ett straffbuds tillämpningsområde sällan på förhand givet.² En situation som är både vanligt förekommande och

* Jur.dr i processrätt, hovrättsassessor och rättssakkunnig på Justitiedepartementets straffrättsenhet. Artikeln innehåller endast författarens egna åsikter.

¹ Om den juridiska syllogismen, se t.ex. Lindell, Sakfrågor och rättsfrågor. En studie av gränser, skillnader och förhållanden mellan faktum och rätt, 1987 s. 364 ff.; Almkvist, Förmögenhetsbrott och förmögenhetsrätt. Om straffansvaret i 8 och 10 kap. brottsbalken och dess förhållande till civilrätten, 2020 s. 48 ff.; Edstedt, Mellan åtal och dom. Om underlaget och ramarna för rättsens bedömning av frågorna om skuld, rubricering och påföljd, 2024 s. 708 ff.; Lindell, Bevis- och rättstillämpning – en samtidig verksamhet. En bok om tvivel och val av beslutsalternativ i mer komplicerade fall, 2024 s. 75 ff.

² Därom handlar ju straffrättens speciella del. Om växelspelet mellan preciseringen av normens tillämpningsområde respektive det fall på vilket normen (eventuellt) ska tillämpas, se t.ex. Ulväng, Brottslighetskonkurrens. Om relationer mellan regler och fall, 2013 s. 71 ff.

förhållandevis ofta besvärlig är den att det inte rör sig om ett fall, utan om flera.³ En sådan situation aktualiserar bedömningar av såväl straffrättslig som straffprocessuell natur.

Att det som i äldre litteratur benämndes formell och materiell straffrätt aktualiseras i samma kontext är förstås inget avvikande. Tvärtom har det gjorts gällande att ett straffrättsligt karaktäristikum är att det rör sig om juridik som inte används utanför det processuella sammanhanget.⁴ Straffrätten är, även med beaktande av den sedan länge ständigt tilltagande utbyggnaden av summariska förfaranden,⁵ i grunden utpräglad indispositiv; sedan länge gäller att ”straff icke kan utkrävas blott på grund av en frivillig underkastelse.”⁶ När det gäller just frågan om hur många brott den tilltalade ska dömas för kompliceras emellertid samspelet av att frågan under lång tid⁷ varit – både i sin materiella och sin processuella kontext – förbisedd. Fast en mer rättvisande beskrivning skulle nog vara att den helt enkelt inte har ansetts vara viktig. Kanske har detta bristande materiella fokus på frågan fått till följd att den inte heller processuellt har tillåtits inta någon prominent position.

Till följd av högst medvetna materiella och något mindre medvetna, eller till och med närmast slumpartade, processuella skiftningar har frågan fått en avsevärt ökad aktualitet under senare år. Och aktualiteten lär bestå. Nyligen presenterade Straffreformutredningen (SRU) förslag syftande till att minska de s.k. straffrabatterna (aspirationen) vid straffvärdebedömningen av flerfaldig brottslighet. Frågan hänger intimt ihop med antalsräkningsfrågan.

Mot denna bakgrund finns det anledning att fundera över snittet mellan processuellt och materiellt när det gäller just antalet brott i domen. I förlängningen kanske även en sådan undersökning kan vara ett litet bidrag till förståelsen av den avsevärt större frågan om förhållandet mellan straffrätt och straffprocessrätt.⁸ Frågan aktualiseras därför att det, utifrån nuvarande rättsläge, framstår som oklart om det är den materiella eller den processuella rätten som i första hand ska få genomslag. Mer om detta nedan.

I det följande ska först frågan om antalet brott i domen introduceras i ett materiellt respektive ett processuellt perspektiv. Därefter konfronteras perspektiven. Avslutningsvis förs en sammanfattande diskussion.

³ Se t.ex. SOU 2025:66 s. 1401, 1457 och 1477.

⁴ Se t.ex. redan Skarstedt, Om straffprocessuella tvångsmedel enligt svensk rätt. I, 1895 s. 3.

⁵ Se härom Landström, Åklagaren som grindvakt. En rättsvetenskaplig studie av åklagarens befogenheter vid utredning och åtal av brott, 2011 kap. 4 och 5.

⁶ SOU 1926:32 s. 4.

⁷ Här avses tiden fram till början av 2000-talet, se nedan om utvecklingen i tiden därefter i praxis och doktrin. Om konkurrensregleringen innan 1938, se Sunnqvist, Sammanläggning av flera systematiskt begångna brott till ett grovt brott, SvJT 2011, s. 495 ff.

⁸ Allmänt om förhållandet mellan materiell straffrätt och straffprocessrätt, se Edstedt, Mellan åtal och dom s. 63 ff.

2. Antalsräkning i ett materiellt perspektiv

I materiellt hänseende handlar problemet om hur många brott av samma slag som ska anses vara begångna. Inte sällan kan svaret på en sådan fråga framstå som självklart. Den som skjuter ihjäl två personer har gjort sig skyldig till två fall av mord (inte ett). Men i åtskilliga andra fall är det svårare att avgöra hur många brott som ska anses begångna. I grunden handlar frågan till stor del om hur det aktuella straffbudet ska förstås.⁹ Har den som gör ett flertal överföringar, där varje överföring ser ut att motsvara rekvisiten i ett förmögenhetsbrott, begått ett eller flera brott? Frågan kan också uppstå om flera förfaranden på olika sätt uppfyller skilda delar av ett och samma straffbud. Har den som framställer och sedan överläter (samma) narkotika begått ett eller flera narkotikabrott?

Frågan kompliceras av att svaret inte bara har att göra med en linjär ökning av allvaret i brottsligheten. Eller, med andra ord: Det kan i vissa fall betinga ett högre straffvärde att ha begått ett brott än att ha begått flera. Detta beror på att om brottsenheten vidgas till att inkludera fler handlingar (eller underlåtenheter) så kan det motivera en strängare rubricering (typiskt sett innebärande att gärningen utgör grovt brott i stället för brott av normalgraden). Gränsen mellan vad som är att beakta inom ramen för brottsbeskrivningsenlighet, rubricering och straffvärde är inte alltid skarp, vilket illustreras här. I ett sammanhang som detta kan också inkluderingen av ytterligare moment (av likartat slag) vara avgörande för en bedömning som tar sikte på vanemässighet, systematik m.m., som ofta är av betydelse för rubriceringsfrågan.¹⁰

Utifrån det ovanstående finns incitament för åklagare att beskriva gärningar med omfattande brottsenheter, i syfte att driva upp straffvärdet.¹¹ Detta är, i sin tur, sannolikt en bidragande orsak till en tendens hos domstolarna att ”klumpa ihop” likartade gärningar, vilket får motivera en skärpning av rubriceringen.¹² Utan att föregripa den processrättsliga diskussionen nedan kan kort konstateras att åklagaren har en, sannolikt ofta förbisedd och/eller omedveten, möjlighet att styra straffrättstillämpningen genom det sätt på vilket gärningen beskrivs. Grundläggande är att gärningar i allmänhet kan beskrivas på ett obegränsat antal sätt och genom att välja beskrivning kan vissa materiella bedömningar försvåras eller omöjliggöras, medan andra i stället lyfts fram.¹³ Domstolen har ju bara den

⁹ Om att det knappast finns någon ”naturlig” brottsenhet, dvs. inga allmängiltiga kriterier för att avgränsa brottsenheter, se Ulväng, Sammanläggning av flera systematiskt begångna brott till ett grovt brott – en replik, SvJT 2011 s. 1039.

¹⁰ Se t.ex. SOU 2013:85 kap. 8.

¹¹ Att det rimligen ingår i den straffprocessuella legalitetsprincipen inte bara att åtala vid tillräckliga skäl utan också att åtala på ett sådant sätt att gärningens allvar till fullo beaktas påpekas i Edstedt, Mellan åtal och dom, s. 353 f.

¹² Att åklagarens utformning av åtalet kan vara direkt och indirekt styrande för domstolens prövningsutrymme påpekas i Ulväng, Brottslighetskonkurrens s. 147 f., jfr s. 707.

¹³ Se härom Edstedt, Mellan åtal och dom s. 360 f.

gärning som åklagaren har påstått att bedöma, inga andra. Åklagarens smörgåsbord av formuleringsmöjligheter kokas ned till en rent binär bedömning för rätten: Fria eller fälla.

Vidgade brottsenheter, som inte finner stöd i eller går helt utanför brottsbeskrivningen, för dock med sig betydande nackdelar. Det är svårt att förena en sådan rättstillämpning med legalitetsprincipens krav på lagstöd. Att utan stöd i lag sammanfoga ett antal handlingar (gärningar) till ett brott riskerar att leda till en minskad precision i straffrättsanvändningen. Det är, helt enkelt, svårt att försvara en sådan tolkning; ytterst blir då frågan, om en sådan rättstillämpning accepteras, om det inte vore bättre att formulera om straffbuden.¹⁴

I det föregående har problematiken renodlats och tillspetsats, men likartade överväganden synes ha varit vägledande för Högsta domstolens praxis på området under de senaste två decennierna. HD har under den tiden meddelat ett ganska stort antal avgöranden där frågan om brottsenhetens avgränsning antingen varit huvudfrågan, eller där den frågan i vart fall berörts mer ingående.¹⁵ Övergripande kan sägas att formuleringarna i dessa avgöranden varit förhållandevis likartade, vilket möjligen hänger samman med att slutsatsen i princip¹⁶ samtliga fall blivit densamma: HD har avgränsat brottsenheten i enlighet med lagtexten, vilket har inneburit att den tilltalade har dömts för flera brott, i stället för ett.

Utvecklingen tog sin början med NJA 2006 s. 524, där HD hade att bedöma brottsenhetens avgränsning vid upprepade butikstillgrepp. HD uttalade där att "[i]nnan frågan om rubriceringen av ett gradindelat brott prövas kan ställning behöva tas till hur många brott som det åtalade förfarandet innefattar." Formuleringen är intressant, eftersom den ger uttryck för att det inte alltid är nödvändigt för domstolen att uttala sig om hur många brott som ett åtalat förfarande innefattar. Det får anses stå klart att detta har varit, och möjligen är, en allmänt omfattad uppfattning.¹⁷ HD uttalade sedan att "[n]ågra generella regler för vad som utgör en brottsenhet finns inte." Slutsatsen i det enskilda fallet blev att varje tillgrepp var att bedöma som ett särskilt brott.

I NJA 2007 s. 973 och NJA 2012 s. 886 utföll bedömningen på samma sätt beträffande bedrägeri och bidragsbrott. I NJA 2014 s. 859 bedömdes brottsenheten vid brott mot upphovsrättslagen, med resultatet att den tilltalade dömdes för 51 sådana brott. I NJA 2017 s. 446 bedömdes samma fråga, beträffande samma brott, med resultatet att den tilltalade dömdes för att ha begått "omkring 30 brott". I NJA 2018 s. 378 fördes ett längre resonemang kring konstruktionen av brottsenheter beträffande brottet urkundsförfalskning. I den del som gällde

¹⁴ Jfr t.ex. brottet grovt fordringsbedrägeri (9 kap. 3 a § brottsbalken), se härom SOU 2013:85.

¹⁵ Även i praxis dessförinnan har förstås HD tagit ställning till frågan om antalet brott, men det har då gjorts mer en passant, utan närmare överväganden. Se t.ex. NJA 1999 s. 647.

¹⁶ Möjligen gjorde HD en annan bedömning i NJA 2013 N 16, som dock var ett resningsärende och som även i övrigt får bedömas som något särpräglad.

¹⁷ Jfr även t.ex. NJA 2007 s. 973 där HD anförde att det, innan rubriceringen gjordes, fanns skäl att bedöma frågan om antalet begångna brott. Se därutöver nästa avsnitt.

bedömningen i det enskilda fallet anförde HD att förhållandena i målet gjorde ”det naturligt att ta ställning till om” handlandet skulle ”bedömas som ett eller flera brott.” Resultatet blev, återigen, att flera brott förelåg. I NJA 2019 s. 747 diskuterades möjligheten att vidga brottsenheten avseende övergrepp i rätts-sak, men i det enskilda fallet bedömdes flera brott föreligga. Samma resultat, beträffande penningtvättsbrott, nåddes i NJA 2020 s. 344 och NJA 2022 s. 42. I NJA 2021 s. 341 bedömdes brottsenheten vid vapenbrott. Avgörandet NJA 2022 s. 562, slutligen, handlade helt och hållet om brottsenheten vid bokföringsbrott.

Sammanfattningsvis kan konstateras att HD under senare år har ägnat en ganska avsevärd möda åt att ge vägledning beträffande konstruktionen av brottsenheter.¹⁸ Eftersom utgångspunkten är att bedömningen måste göras med utgångspunkt i formuleringen av det straffbud som ska tillämpas är det naturligtvis nödvändigt att bedöma saken för sig beträffande olika brott, eller i vart fall typer av brott. Likväl är det slående att bedömningen i princip alltid har utfallit på samma sätt. Denna bedömning anknyter till den omfattande praxis som HD har utvecklat avseende legalitetsprincipen och tydliggör att det krävs goda skäl och ett stort mått av försiktighet för att inte avgränsa brottsenheten efter brottsbeskrivningens ordalydelse.¹⁹

3. Antalsräkning i ett processuellt perspektiv

Ovan har konstaterats att det var så sent som år 2006 som frågan om brotts-enhetens avgränsning och antalet begångna brott kom upp på den materiella dagordningen. Inte heller på den processuella dagordningen har frågan om antalet brott varit uppförd förrän relativt nyligen.²⁰

I RB:s mycket kortfattade och allmänt hållna bestämmelse om brottmåls-domens innehåll sägs endast att det i domen ska finnas ett domslut.²¹ Traditionellt har således ett domslut innehållit dels uppgift om brott som den tilltalade döms för, dels uppgift om vilken påföljd som bestämts. Därutöver har domen också, i vart fall i modern tid, innehållit uppgift om när brottet varit begånget. Uppgift därom ska framgå av åtalet.²² Däremot har någon uppgift om antalet begångna brott inte ansetts nödvändig, vare sig i domslut eller domskäl.²³ Rätten

¹⁸ Det har, av naturliga skäl, även hovrätterna gjort. Från refererad hovrättspraxis kan nämnas RH 2014:34, om folkmord, och RH 2021:25, om häleri.

¹⁹ Om legalitetsprincipen, se Almkvist, Förmögenhetsbrott och förmögenhetsrätt, avsnitt 2.3.

²⁰ Om antalsräkning av brott i ett processuellt perspektiv, se även Edstedt, Mellan åtal och dom, s. 613 ff.

²¹ 30 kap. 5 § 3 rättegångsbalken.

²² 45 kap. 4 § första stycket 3 rättegångsbalken.

²³ Se följande tydliga uttalande av Victor, som med all sannolikhet ger en korrekt bild av hur det förhållit sig: ”I allmänhet bekymrar sig domstolarna (klokt nog) inte om den närmare antalsräk-

kan, men behöver i allmänhet inte, ta ställning till hur många gånger straffbudet ska tillämpas. Den relevanta gränsen går mellan 0 och 1 tillämpningar (inte mellan 1 och 2, osv.).

Sedan relativt länge finns dock en mer detaljerad reglering av vad en dom ska innehålla, särskilt på tingsrättsnivå. Domstolsverket har anförtrots uppgiften att avgöra hur en brottmålsdom ska se ut och vad den ska innehålla.²⁴ Sedan 2014 anges i föreskrifterna att tingsrätterna, som utgångspunkt, ska ange hur många brott den tilltalade döms för i domslutet. Det finns dock fortfarande en (teknisk) möjlighet att inte precisera antalet brott i domslutet. Även dessförinnan skedde emellertid en rapportering till belastningsregistret av antalet begångna brott, dock utan att detta angavs i domen.²⁵

Det bör understrykas att verksamhetsstödet angivande av antalet brott i domen knappast är föranlett av någon ny juridisk uppfattning. Varken i förarbeten eller praxis – och än mindre i lagstiftningen – har det uttalats att rätten bör, eller ska (dvs. måste) uttala sig om exakt antal brott som den tilltalade döms för. Även i litteraturen har den uppfattningen varit den gängse.²⁶ Den ende som har argumenterat i annan riktning är Sunnqvist, men då utifrån det faktumet att antalet brott redan hade börjat registreras (och vidarebefordras till belastningsregistret), dvs. att det *de lege lata* finns en skyldighet att ta ställning till antalet brott.²⁷ Om domstolen tar ställning till en fråga (som den är skyldig att ta ställning till) är det förstås rimligt att ställningstagandet kommer till uttryck i domen. Vad Sunnqvist hade ansett om domstolens angivande av antalet brott om det inte vore för rapporteringsskyldigheten till belastningsregistret framgår inte explicit av hans argumentation.

Det föreligger förstås ett nära samband mellan åtal och dom. I allmänhet kan man avgöra vilka krav som ställs på ett åtal genom att se på vad som behöver finnas med i domen.²⁸ Detta talar för att det även i åtalet borde behöva anges hur många brott som åklagaren gör gällande att den tilltalade ska dömas för, givet att rätten som utgångspunkt ska uttala sig om antalet brott. Någon sådan

ningen och uppenbart är att åklagaren inte heller behöver göra det i sin gärningsbeskrivning.” Victor, Den åtalade gärningen – några tankar om utformningen av gärningsbeskrivningar, i 35 års utredande. En vänbok till Erland Aspelin, 1996 s. 248. Se även SOU 1937:24 s. 69 f.; Ulväng, Brottslighetskonkurrens, bl.a. s. 38, 204 f. och 210; Sunnqvist, Sammanläggning av flera systematiskt begångna brott, not 51 på s. 510 f. och s. 516.

²⁴ Se 21 § förordningen (1996:271) om mål och ärenden i allmän domstol. Att detta inte alltid varit problemfritt framgår av JO 2024 s. 43.

²⁵ Se Sunnqvist, Sammanläggning av flera systematiskt begångna brott, s. 496.

²⁶ Se not 23 ovan.

²⁷ Se Sunnqvist, Sammanläggning av flera systematiskt begångna brott, not 51 på s. 510 f. och s. 516.

²⁸ Se Bergholtz, Gärningsbeskrivning i brottmål och åklagarens sakframställning, i Festskrift till Per Ole Träskman, red. Ulrika Andersson, Christoffer Wong och Helén Örnemark Hansen, 2011 s. 60 f.; Fitger m.fl., Rättegångsbalken. JUNO, version 95, kommentaren till 30 kap. 3 § rättegångsbalken.

föreskrift om antalet brott i åtalet finns dock inte. Faktum är att det knappast torde förekomma att åklagaren explicit uttalar sig om antalet brott i åtalet. Det processrättsliga gärningsbegreppet i 30 kap. 3 § första meningen RB handlar uteslutande om sakförhållanden.²⁹

För överinstanserna finns ännu inga föreskrifter om domslutets utformning.³⁰ Av detta följer att överinstanserna inte har någon skyldighet att uttala sig om antalet brott. Möjligen förhåller det sig annorlunda om en tingsrätt, i enlighet med huvudregeln, har uttalat sig om antalet brott, men en överinstans gör en annan bedömning. Något hinder mot att en överinstans gör en annan bedömning än underinstansen, och därmed ändrar det antal brott som underinstansen har angett i domslutet, finns rimligen inte. Det förekommer också regelmässigt att i vart fall hovrätter gör sådana ändringar, antingen på så sätt att ett annat antal brott anges i domslutet eller genom att underinstansens antalsangivelse, helt enkelt, tas bort.

4. Konfrontation

Sammanfattningsvis kan rättsläget summeras på följande sätt. Det finns numera ganska många, och förhållandevis tydliga, uttalanden av HD om hur frågan om avgränsning av brottsenheter, dvs. antalsräkning av brott vid likartad konkurrens, ska bedömas. Det finns därmed tydliga materiella hållpunkter för att göra antalsbedömningen. Processuellt finns ett rent tekniskt incitament till att uttala sig om antalet brott i domen, om än ingen juridisk skyldighet. Och incitamenten för en åklagare att uttala sig om antalet brott i åtalet får bedömas som tämligen diffusa. En förutseende åklagare kan nog vilja göra det, eller i vart fall förbereda ett svar på frågan om den skulle dyka upp under målets handläggning, men det förekommer i regel ingen antalsangivelse i åklagares åtal.

Är antalet begångna brott företrädesvis en sakfråga, underkastad åklagarens dispositionsrätt, eller en materiell (rätts)fråga? Enligt det förstnämnda alternativet skulle det vara nödvändigt att åklagaren explicit skulle göra gällande att det rörde sig om flera brott (eller kanske snarare det exakta antalet brott) för att rätten skulle kunna pröva en sådan fråga. Antalet brott skulle då vara att bedöma på samma sätt som gärningsomständigheter, som ju åklagaren – enligt 45 kap. 4 § 3 RB – måste påstå för att rätten ska kunna beakta dem (30 kap. 3 § första meningen RB).

²⁹ Att gärningsbeskrivningen är det ”slutliga bevistemat” i brottmål framhålls och utvecklas av Lindblom, Processens arkitektur. Jakten på det försvunna bevistemat i ett funkishus med flera våningar, i Lindblom, Sena uppsatser. Om domstolsprocessen, processmaterialet och den alternativa tvistlösningen, 2006 s. 197 ff.

³⁰ Se DVFS 2024:4.

Alternativet skulle vara att man ser frågan som företrädesvis materiell, dvs. som en rättsfråga. Åklagarens uppgift skulle då vara att beskriva den brottsliga gärningen, medan rättens uppgift skulle vara att avgöra vad som är bevisat (35 kap. 1 § RB) och därefter att bedöma gärningen rättsligt (30 kap. 3 § andra meningen RB). Här skulle då ingå också att avgöra hur många gånger straffbudet ska tillämpas.

Genom att det inte har funnits någon särskild regel för åtal för flera gärningar, och inte heller någon regel som avser angivande av antal brott, har frågan om antalet brott överlämnats helt åt rätten. Därefter har emellertid saken kommit i ett annat läge; materiellt har, som ovan nämnts, antalet brott blivit en utförligt diskuterad fråga. Processuellt har en utveckling mot allt högre grad av kontradiktion ägt rum.³¹

Detta skulle kunna tala för att tiden nu är mogen för ett införande av kontradiktion även på detta område. En sådan förändring skulle inte ha så mycket med domen att göra – där har förändringen redan ägt rum, om än inte p.g.a. något processideologiskt, eller överhuvudtaget juridiskt, skäl. Däremot skulle kraven på åtalet förändras. Åklagaren skulle således behöva ange antalet brott och detta skulle göras i stämningsansökningen. Bestämmelsen i 45 kap. 4 § RB skulle således ändras på så sätt att en skyldighet att ange ett eventuellt påstående om att flera brott är begångna infördes. Antalsräkningen skulle sedan behöva inordnas under 30 kap. 3 § första meningen RB, på så sätt att rätten blev bunden av åklagarens påstående om antalet brott. Rimligen skulle rätten då kunna säga att ett färre antal brott var begångna, i enlighet med *major includit minor*,³² men inte fler. På så sätt skulle också frågan om antalet brott föras upp till ytan och bli föremål för diskussion och kontradiktion, vilket skulle kunna vara till gagn för praxisbildningen på området.³³

Den nuvarande ordningen, där någon antalsangivelse inte krävs från åklagaren och således inte heller görs, framstår ur processrättslig synvinkel som klart sämre. Om frågan då ska bli föremål för kontradiktion krävs att den tas upp av rätten inom ramen för den materiella processledningen. En stor nackdel med ett sådant förfarande är förstas att frågan riskerar att glömmas bort eller inte bli synlig förrän under överläggningen eller domskrivningen (och då är det i allmänhet för sent att göra något åt den). Den materiella processledningen är alltid en ventil som står till buds, men den bör rimligen inte behöva användas

³¹ Det finns inte utrymme för att här beröra detta närmare. För en utförlig undersökning av frågor om de s.k. processmodellerna, den akusatoriska och den inkvisitoriska processen samt den kontradiktoriska förfarandepincipen, se Edstedt, Mellan åtal och dom, kap. 4.

³² Även efter HD:s praxis om överskottspåståenden är det givet att rätten – som utgångspunkt – kan döma för mindre än vad åklagaren påstått. Se Edstedt, Mellan åtal och dom, s. 786 f.

³³ Jfr, beträffande denna effekt, diskussionen kring bindande påföljdsyrkanden, se härom Perklev, Bindande påföljdsyrkanden i brottmål – dags att ta ställning!, SvJT 2020, s. 205 ff.; Edstedt, Mellan åtal och dom, s. 1010 ff.

regelmässigt.³⁴ Det vore därför mer ändamålsenligt att införa en skyldighet för åklagaren att ange antalet brott som påstås i åtalet.

Det skulle kunna invändas att en sådan skyldighet redan existerar, om än indirekt. Åklagaren ska ju beskriva den brottsliga gärningen (45 kap. 4 § första stycket 3 RB). Det som materiellt är att bedöma som ett ytterligare brott borde rimligen ofta vara en *annan* gärning, i enlighet med gärningsbegreppet i 30 kap. 3 § RB. Om åklagaren även vill göra gällande ansvar för denna andra gärning, så borde åtal behöva väckas även för den gärningen – det är en annan sak att de straffprocessuella kumulationsreglerna är synnerligen liberala.³⁵ Även den gärningen borde behöva beskrivas enligt det nyss nämnda lagrummet. Var och en med erfarenhet av rättstillämpningen på straffrättens område vet dock att denna argumentation, som nog är teoretiskt oantastlig, har mycket lite med verkligheten att göra.³⁶ I praktiken accepteras att åklagaren framställer vad jag annorstädes har kallat för ”aggregerade åtal”, dvs. åtal som kan avse flera gärningar, som inte var och en beskrivs utan som ”klumpas ihop” och ges en mer översiktlig, sammanfattande beskrivning.³⁷ Även om flera författare i litteraturen har förordat höga krav på preciserade, detaljerade och konkretiserade åtal,³⁸ så är det – enligt min bedömning – knappast realistiskt att tro att nuvarande metoder för att beskriva gärningar kommer att förändras radikalt, vare sig genom ingripande av lagstiftaren eller domstolarna.³⁹

Betraktas straffprocessen utifrån dess samhällsfunktion⁴⁰ framstår en skyldighet att ange antalet brott som följdriktig, eftersom (den fällande) domen utgör en kommunikation av klander. På samma sätt som angivandet av det brott för vilket den tilltalade döms och brottets rubricering uttrycker gärningens allvar, så borde en angivelse av hur många gånger brottet är begånget anses vara en del av det klander som därigenom kommer till uttryck. Det är i någon mening värre att ha begått två bedrägerier än ett.

³⁴ Detta ställningstagande påverkas inte av att det idag finns frågor beträffande vilka rätten regelmässigt behöver bedriva materiell processledning. När exempelvis en underinstans har ogillat en del av en gärning måste överrätten efterhöra med åklagaren om gärningen i sin helhet vidhålls eller om underinstansens bedömning accepteras (vilket kan ses som ett frånfallande, en bortjustering, av de i underinstansen ogillade omständigheterna). Jfr NJA 2013 N 16.

³⁵ Se 45 kap. 3 § rättegångsbalken.

³⁶ Se Edstedt, Mellan åtal och dom, kap. 10.

³⁷ Se Edstedt, Mellan åtal och dom, avsnitt 10.4.

³⁸ Se Edstedt, Mellan åtal och dom s. 392 f.

³⁹ Att det finns en viss potential för att Europadomstolen (i praxis om art. 6 § 3 [a] Europakonventionen) ska utgöra en motor för en sådan utveckling, men samtidigt i princip inget konkret belägg för att så kommer att bli fallet, är en sammanfattning av en slutsats i Edstedt, Mellan åtal och dom, kap. 7.

⁴⁰ Här utgår jag från det nyklassicistiska, och sannolikt inte särskilt kontroversiella, antagandet att en straffprocessuell huvudfunktion är att genom (den fällande) domen kommunicera klander. Om straffprocessens funktion(er), se Edstedt, Mellan åtal och dom, avsnitt 5.3.

Processuellt måste frågan om vad åtalet behöver innehålla också ställas i relation till domens innehåll och där står vi, som ovan nämnts, inför ett slags *fait accompli*. Det är redan – åtminstone för tillfället – avgjort att domen, som utgångspunkt, ska innehålla en angivelse av antalet begångna brott. I valet mellan att officialpröva frågan över parternas huvuden och att göra den till föremål för kontradiktion borde svaret, i ett processuellt perspektiv, vara tämligen givet.

Denna processrättsliga argumentation är dock, inte ens i ett strikt processuellt perspektiv, invändningsfri. Det finns ju, som nämnts, en teknisk möjlighet för rätten att *inte* ange antalet brott i domen. Om åklagaren har menat att ett visst antal brott är begångna men rätten väljer att ändå inte ange antalet brott i domslutet, så skulle det kunna argumenteras för att rätten har förbrutit sig mot en grundläggande processuell princip, nämligen skyldigheten att ta ställning till yrkandet i dess helhet.⁴¹ Rätten har underlåtit att pröva ett påstående av åklagaren, trots att parterna kanske har ägnat viss möda åt att argumentera för respektive ståndpunkt. Kanske har tankar av detta slag bidragit till att en ordning med obligatoriskt angivande av antalet brott i stämningsansökningen inte har införts.

Om vi därefter återvänder till den materiella delen av den rättsliga verkligheten så hopar sig tvivlen på antalsräkningens ändamålsenlighet ordentligt. Sant är förvisso att den praxis som ovan redogjorts för och de utförliga undersökningar som främst Ulväng företagit i doktrinen har synliggjort och förklarat frågan om antalet brott, vilket tveklöst är av dogmatiskt värde. Det finns i vissa lägen goda skäl för att ägna frågan om antalet brott uppmärksamhet och då är det naturligtvis av godo att det finns hållpunkter för hur frågan ska bedömas. Den kan tveklöst vara av betydelse vid påföljdsbestämningen.⁴²

Samtidigt så bygger det nuvarande systemet på att frågan om antalet begångna brott är av underordnad betydelse.⁴³ Till följd av en mycket långtgående asperation, s.k. mängdrabatt, är frågan om det exakta antalet brott i allmänhet av underordnad betydelse. Och straffvärdet bedöms utifrån brottsligheten som helhet, inte med utgångspunkt i antalet brott. Det är mot den bakgrunden man bör se den traditionella inställningen till antalsräkningen, dvs. att det inte är något som domstolarna nödvändigtvis ska eller bör hålla på med.

Den materiella rätten får emellertid antas vara stadd i omvandling. Redan i SOU 2023:1 lämnade Flerbrottsutredningen ett betänkande syftande till en minskad asperation, vilket naturligtvis skulle ha en inverkan även på frågan om antalet brott i domen. Betänkandet ledde dock inte till lagstiftning. I stället gavs SRU i uppdrag att utreda frågan på nytt, med sikte på en ny ordning där de tre allvarligaste brotten skulle räknas fullt ut vid straffvärdebedömningen.⁴⁴ I SRU:s nyligen levererade, knappt tvåtusensidiga betänkande föreslås emellertid

⁴¹ Om denna skyldighet, se bl.a. Westberg, Domstols officialprövning. En civilprocessuell studie i anslutning till RB 17:3 p. 1, s. 528 not 422 och s. 533 f., med vidare hänvisningar.

⁴² Se, redan idag, bestämmelserna i 25 kap. 6 andra stycket och 26 kap. 2 § brottsbalken.

⁴³ Se Juridiska fakultetsnämnden i Uppsalas remissyttrande över SOU 2023:1 (Ju2023/00373).

⁴⁴ Dir. 2023:115.

i första hand en annan konstruktion för straffvärdebedömningen av flerfaldig brottslighet.⁴⁵ Utredningen föreslog denna regel av flera anledningar, bl.a. att det matematiska förhållningssättet som präglat hittillsvarande praxis gett alltför stort genomslag åt kvantitativa faktorer, på de kvalitativa faktorernas bekostnad. Enligt utredningen har det matematiska förhållningssättet också att göra med antalsräkningen, som upprepat beskrivs som en tämligen godtycklig faktor för att avgöra hur straffvärd den åtalade gärningen ska anses vara.

SRU:s betänkande remissbehandlas i skrivande stund. Oavsett vad som blir resultatet därav finns all anledning att tro att det även framgent kommer att vara en (i vissa fall) intressant och ibland svårbedömd fråga hur många brott den tilltalade ska dömas för.

5. Avslutande synpunkter

Frågan om hur många brott den tilltalade ska dömas för har både en processuell och en materiell sida. Enligt en traditionell förståelse av förhållandet mellan processuell och materiell rätt är den sistnämnda av överordnad betydelse. ”Processrättens syfte är att säkerställa den materiella rättens genomslag”, brukar det heta. För egen del har jag betydande invändningar mot denna hierarki – det finns processuella intressen som är väl så viktiga som de materiella reglerna (och de ändamål som dessa syftar till att värna).⁴⁶ Straffrättskipningen syftar förstås till att den som agerat på visst sätt ska erhålla en viss slags påföljd. Men straffprocessens syfte är knappast att den tilltalade ska dömas till viss påföljd. Tvärtom är dess kanske viktigaste funktion att säkerställa att den som inte med tillräcklig säkerhet kan sägas ha agerat på visst sätt inte heller ådöms någon påföljd. Och beträffande både den skyldige och den oskyldige är förfarandet centralt. Även den förstnämnde har ett berättigat anspråk på att bemötas med värdighet och respekt och att i processuellt hänseende betraktas som en med åklagaren jämställd part. Och så vidare.

Det sagda skulle kunna antas leda till slutsatsen att de processuella intressena bör vinna företräde när det gäller frågan om antalet brott i domen. Och i ett strikt processuellt perspektiv skulle det nog ligga nära till hands att förespråka en ”ackusatorisk” ordning, där åklagaren åläggs att göra ett exakt påstående om antalet brott, som binder domstolen. Förhållandet mellan materiellt och processuellt är emellertid inte något nollsummespel. Frågan bör inte avgöras en gång för alla. I det spörsmål som här är av intresse framstår det som att processrätten snarast saboterar, eller i vart fall onödigt komplicerar, den materiella rätten.

⁴⁵ Se SOU 2025:66 s. 106 (lagtext) och s. 1445 ff. (överväganden och förslag).

⁴⁶ Se Edstedt, Mellan åtal och dom s. 298 ff., särskilt s. 302.

I sammanhanget kan man inte bortse från att anledningen till att antalsräkningen kom upp på den processuella dagordningen var en rent administrativ förändring i domstolarnas datasystem. Givet frågans materiella och processuella komplexitetsgrad kan det ifrågasättas om denna förändring var välbetänkt. Faktum är att man till och med kan fråga sig om det är förenligt med regeringsformen att en förvaltningsmyndighet inför en sådan nyordning. Enligt 11 kap. 2 § regeringsformen ska bestämmelser om rättegången, i andra hänseenden än som berörs i regeringsformen, meddelas i lag. Hur det än förhåller sig med denna fråga hade det, enligt min mening, varit bättre att genomföra eventuella förändringar i domstolarnas antalsräkning av brott i lag än att göra på det sätt som nu blev fallet. Frågan hade varit, och är alltså, förtjänt av den genomlysning som lagstiftningsprocessen syftar till att åstadkomma.

I avsaknad därav får konstateras att frågan om antalet brott i domen är en materiell *och* processuell, inte primärt administrativ, fråga. *De lege ferenda* borde ”regleringen” om semiobligatoriskt angivande av antalet brott i tingsrätternas brottmålsdomar dras tillbaka. Enligt min mening bör rätten – i nuvarande rättsläge – anses vara bunden av ett explicit påstående från åklagaren om antalet brott, liksom överrätt bör vara bunden av underinstansens angivande av antalet brott om inte åklagaren invänder däremot.⁴⁷ Saknas ett sådant påstående från åklagaren framstår det som näraliggande att inte ta ställning till antalet brott. Om en sådan rättstillämpning känns materiellt otillfredsställande finns det skäl för att inskrida processuellt (genom materiell processledning), möjligen även efter att huvudförhandlingen avslutats.⁴⁸

⁴⁷ Däremot kan knappast eget överklagande krävas för att få framföra en sådan ståndpunkt.

⁴⁸ Se 46 kap. 17 § rättegångsbalken och härom Göransson, Kan parterna återopa nytt material efter huvudförhandlingens avslutande? SvJT 2022 s. 175 ff.